

Az Eötvös Collegium mint a tanári elitképzés műhelye – az 1895–1950 között felvettek személyi anyagainak elemzése

Az 1895-ben alapított neves tudósképző, az Eötvös József Collegium kitüntetett szerepet játszott a magyar középiskolai tanári professzió intézményesülésének folyamatában. Az intézmény vezetése a tudós tanár eszményét tűzte zászlajára, és ezzel egy 19. század második fele óta tartó vitát sikerült kompromisszumos megoldással lezárnia.

Egy tanári elitképző intézmény felvett tagjainak vizsgálata¹

Az 1883: XXX. tc. elfogadását követően az oktatáspolitikai eliten belül két okból kifolyólag alakult ki egyetértés, amelynek eredményeként létrejött az első vallás-és közoktatásügyi miniszterrel elnevezett tanárképző internátus. Egyrészt a 19. század utolsó harmadára tanárhiány állt elő, mivel a középiskolák számának növekedése, valamint a középiskolai tanári képzés feltételeinek szigorítása (1883: XXX. tc. 60. §) nyomán kevesebben szereztek végzettséget, mint ahány új középiskolai tanári státusz létrejött. A tanárhiányt csak fokozta, hogy a század utolsó évtizedében tömegesen nyugdíjazták azokat a tanárokat, akiket 1860-ban neveztek ki (Tóth, 1995, 13–14. o.). Másrészt a korszak oktatáspolitikai döntéshozóinak egy része úgy vélte, hogy a középiskolai tanárok kvalifikációját szükséges megemlíteni. Erre az 1883-as törvény csak annyiban tartalmazott garanciákat, amennyiben megemelte a képzési időt, illetve egy évi kötelező középiskolai tanári gyakorlatot írt elő. Az egyetem és a mellette pro forma 1899-ig függetlenül működő Középiskolai Tanárképző Intézet viszonyát érintetlenül hagyta, így az a konfliktus is feloldatlan maradt, amely a két intézet között keletkezett az eltérő képzési célok miatt (Németh, 2005, 211. o.; Garai, 2010, 196–199. o.). Az új tanárképző internátust kísérleti jelleggel² hozták létre, hogy a konszenzust övező alapítással feloldják a konfliktust, és a növendékek sajátos képzésével emeljék a középiskolai tanárképzés színvonalát.

Ennek eredményeként a Collegium működésének célja 1927-ig olyan, magasan kvalifikált középiskolai tanárok képzése volt, akik a középiskolában tevékenykedve emelhetik a magyar középiskolai oktatás színvonalát. Azonban már a collegisták első generációjának számos tagja tudományos pályára lépett, kihasználva az intézmény nyújtotta, a korabeli felsőoktatás színvonalát tekintve is páratlan lehetőségeket. Közülük pedig sokan a tudományegyetemek, illetve tudományos intézmények különböző pozícióiba emelkedtek. E csoport tagjai a későbbi generációk végzettjeit segítették a tudós

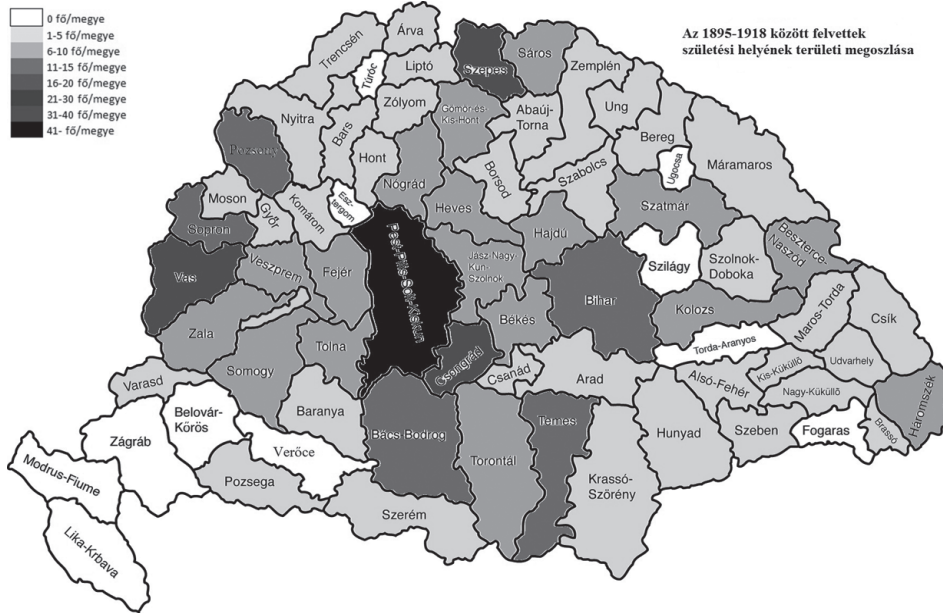
elitbe való bekerüléshez, így az 1920-as évek második felére néhány tudományterületen (klasszika-filológia, magyar nyelvészet, történettudomány) az Eötvös Collegium egykori növendékei meghatározó szerepet játszottak a hazai tudományos életben. Így 1927 után az intézmény képzési céljaiban paradigmaváltás következett be: ekkortól nyíltan a tudományos elit utánpótlására törekedtek az intézmény vezetői, akik e generáció tagjai közül kerültek ki. A korábbi közvélekedéssel ellentétben tehát a Collegium működésének korai időszakában, ahogyan arra korábban utaltam, nem a tudományos elit utánpótlása volt az elsődleges képzési cél. Ez a törekvés akkor jelent meg nyíltan, amikor e generáció tagjai a budapesti tudományegyetemen és az internátusban is vezető szerepre tettek szert. Ugyanez a megállapítás érvényes az 1948-as átalakulásra is, hiszen a megváltozott politikai viszonyok miatt Lutter Tibor és követői az Eötvös Collegiumot marxista tudós-képzővé akarták átalakítani – sikertelenül.

A képzési célokban történő paradigmaváltások azonban önmagukban nem elégségesek ahhoz, hogy a magyar tudományosságban oly fontos intézmény történetét a teljesség igényével leírják. Kosáry Domokos érvelését elfogadva, illetve azt némileg módosítva úgy vélem, hogy az Eötvös Collegium történetét az egyes collegista generációk és a köztörténet főbb csomópontjainak ötvözésével lehet áttekinteni.³ Ennek az elképzelésnek megfelelően alakítottam ki azokat az alkorszakokat, amelyek segítségével a felvettek személyi anyagát strukturáltam. A Collegium levéltárában őrzött anyagok szerint 1895–1950 között 1204 hallgató nyert felvételt az intézetbe.⁴ Jelen írás keretei között megvizsgálom az intézmény hallgatóinak területi, felekezeti megoszlását, a collegisták társadalmi státuszát a felvétel pillanatában, valamint azt, hogy a felvettek milyen arányban fejezték be sikeresen tanulmányaikat, mennyire sújtották őket az intézmény szelektív mechanizmusai. A felvettek személyi anyagának vizsgálatán keresztül megérthető, hogy milyen társadalmi jellemzőkkel bírtak a Collegium növendékei, így feltárulhat az intézet működési mechanizmusainak néhány sajátossága.

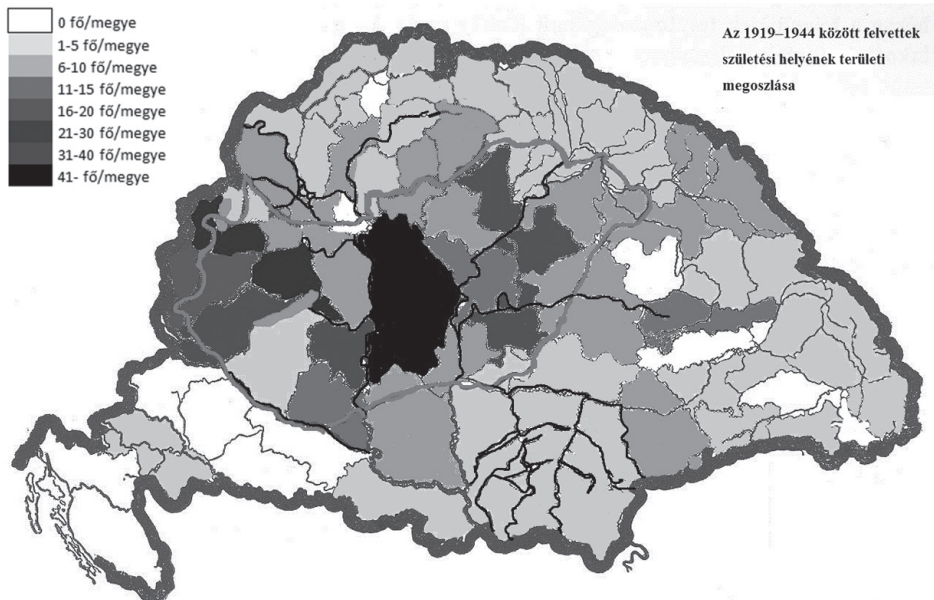
A felvettek születési helyének és középiskoláik székhelyének területi eloszlása

A felvettek születési helyük szerinti területi eloszlása kiegyenlítettnek mondható az egész ország területét figyelembe véve az 1895–1918 közötti időszakban. *Pest-Pilis-Solt-Kiskun* megye⁵ valamelyest kiemelkedett a többi megye közül, de ez nem számottevő, ha figyelembe vesszük, hogy a 19. század második felében a belső migráció az ország középső területei felé irányult, Budapest lakossága pedig 1910-re 1 millió fölé emelkedett (vesd össze: *Gyáni*, 2006, 208.). Az 1918-ig felvett collegisták 45 százaléka származott a trianoni döntés következtében később elcsatolt területekről, 44 százalékuk pedig a trianoni országrész határai közül (11 százalékukról nincs adat) (1. ábra).⁶

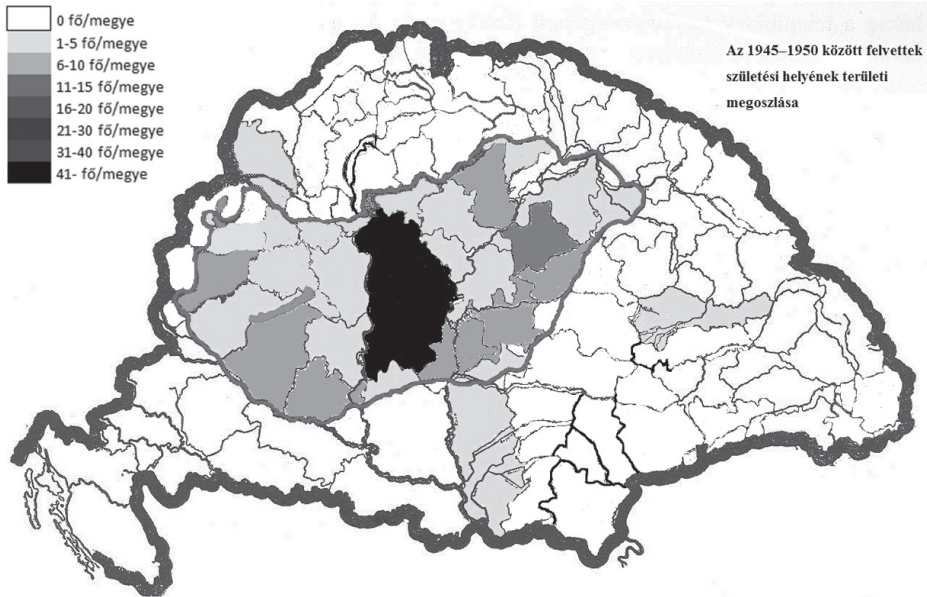
Az I. világháborút követően a területi kiegyenlítettség felborult, Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye és ezen belül Budapest túlsúlyra tett szert (2. ábra), ami a II. világháborút követően tovább nőtt. Az elcsatolt területekről egyre kevesebben jelentkeztek és nyertek felvételt az intézménybe. A két világháború között évente átlagosan 5, míg 1945 után már csak 2 határon túl született hallgató nyert felvételt a Collegiumba (3. ábra). Ezek az adatok egyrészt magyarázhatóak a trianoni döntést követően előállt súlyos település-szerkezeti aránytalanságokkal, másrészt az utódállamok magyar kisebbségekkel szembeni represszív intézkedései nyomán egyre kevesebb határon túlnak maradt elégséges anyagi erőforrása arra, hogy az anyaországba küldje gyermekét egyetemi tanulmányok folytatására.

1. ábra. Az 1895–1919 között felvettek születési helyének területi megoszlása

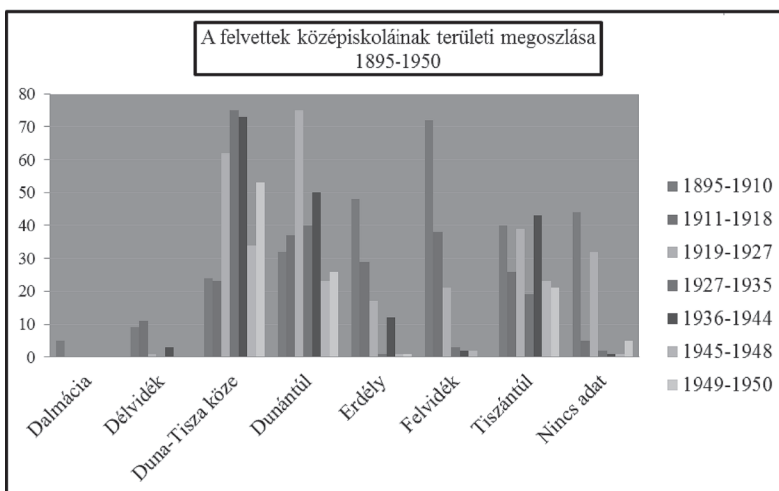

2. ábra. Az 1919–1944 között felvettek születési helyének területi megoszlása

3. ábra. Az 1945–1950 között felvettek születési helyének területi megoszlása

A területi eloszlásról alkotott képünket tovább finomíthatja a Collegiumba felvételt nyert hallgatók középiskolai tanulmányai helyének vizsgálata. A középiskolák székhelyének területi megoszlását vizsgálva kizárólag az érettségi helyét vettem figyelembe, mivel számos felvett a középiskolai tanulmányait több helyszínen végezte el. Ezek a mozgások azonban rendszerint egy kisebb régióra korlátozódtak. Csupán néhány olyan eset akad

4. ábra. A felvettek középiskoláinak területi megoszlása 1895–1950

a vizsgált levéltári anyagban, amely során az látható, hogy a felvett collegista az ország más-más részében végezte tanulmányait (4. ábra).

Az 1895–1910 közötti adatok meglehetősen megbízhatatlanok, hiszen számos felvett collegista személyi anyagából nem derül ki, hogy mely középfokú intézményt látogatta. Az egyes régiók közül Erdély, a Felvidék és a Tiszántúl emelkedik ki. Ebben a felsorolásban meglepő Erdély kiemelkedő szerepe, hiszen Kolozsvárott 1872 óta működött egyetem. Alighanem ez az eredmény a forrásadottságokból következő torzító hatás következménye. A Felvidék előkelő helyezése a képzeletbeli dobogón protestáns iskola-hálózata miatt nem váratlan, hisz a protestánsok mobilitási stratégiájukhoz a Collegiumot kiválóan fel tudták használni, így közülük természetesen sokan jelentkeztek és felvételt is nyertek az intézménybe. A Tiszántúlon a vizsgált időszakban nem működtek egyetemek, így érthető, ha az anyagi erőforrásaikat mozgósítani képes társadalmi rétegek gyermekeit a fővárosba küldték magasabb kvalifikációt elérni.

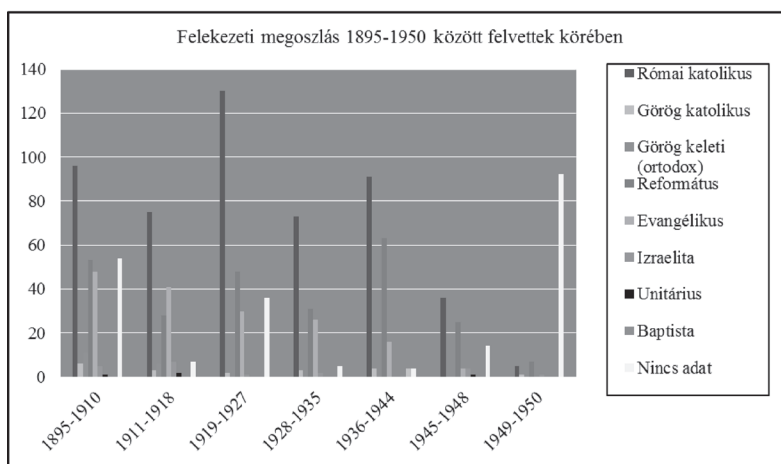
Az 1911–1919 közötti időszak valamivel átfogóbb képet nyújt arról, hogy a történeti Magyarország területén milyen módon oszlottak el a felvételt nyert collegisták középiskoláinak székhelyei. A Felvidékről érkezett a legtöbb hallgató, ezt a régiót követi Erdély, a Dunántúl, a Tiszántúl és a Duna-Tisza köze. A Tiszántúl és a Duna-Tisza köze helyezése ebben a felsorolásban két okból kifolyólag meglepő. Egyrészt 1912 után a Tiszántúlon is nyílik egyetem⁷, másrészt a Duna-Tisza közében érettségizett collegisták nagyobb része a fővárosban vagy ahhoz közel eső rendezett tanácsú városokban (Vác, Cegléd, Gödöllő) maturált. Budapest azonban mégsem vált meghatározóvá, így a népeségeloszlást figyelembe véve az ország területén a jelentkezők nagyjából egyenletesen oszlanak el. Ez valószínűleg a Collegium jelentkezési rendszerével is összefüggésben állhat, ugyanis a felvételhez szükség volt ajánlásokra, ami vagy valamely reprezentáns társadalmi előkelőség ajánlását jelentette (ez viszonylag ritka), vagy egy volt collegistáét. Így ebből az adatból az a következtetés is levonható, hogy a volt collegisták egy tekintélyes része helyezkedett el tanári pályájának kezdetén Pest-Pilis-Solt-Kiskun megyében, tehát a fővárosban vagy annak vonzáskörzetében.

Az 1920 utáni időszakban végig a Duna-Tisza közéé a vezető pozíció, benne a fővárosi maturáltak csoportja a legnagyobb. Ez magyarázható a menekültek fővárosba vagy annak környékére áramlásával és a kialakult településszerkezeti egyenlőtlenségekkel. A határon túlról érkezők aránya folyamatosan csökkent. Mellettük a Dunántúlról és a Tiszántúlról érkeztek legtöbben az intézménybe. Előbbiek esetében gyakran előfordult, hogy tanulmányaikat ugyan a pécsi Erzsébet Tudományegyetemen kezdték el, de egy-két félévet követően áthallgattak a Pázmány Péter Tudományegyetemre, ezt követően pedig kapcsolatba kerültek a Collegiummal. A Tiszántúliak esetében ez nem figyelhető meg, szinte kizárólag úgy jelentkeztek a Collegiumba, hogy sem Szegeden, sem Debrecenben nem kezdtek felsőfokú tanulmányokba. Így feltételezhető, hogy ezekről a területekről olyan társadalmi csoportok írták be gyermekeiket a budapesti tudományegyetemre és a Collegiumba, akik tudatos mobilitási stratégiával és megfelelő vagyonnal rendelkeztek a tanulmányok finanszírozásához.

A második világháborút követően a Dunántúl szerepe visszaesett, a jelentkezők közül legtöbben a fővárosban maturáltak, a Dunántúl és a Tiszántúl szerepe kiegyenlítetté vált, a határon túl maturáltak száma erőteljesen visszaesett, szinte teljesen eltűntek az intézményből.

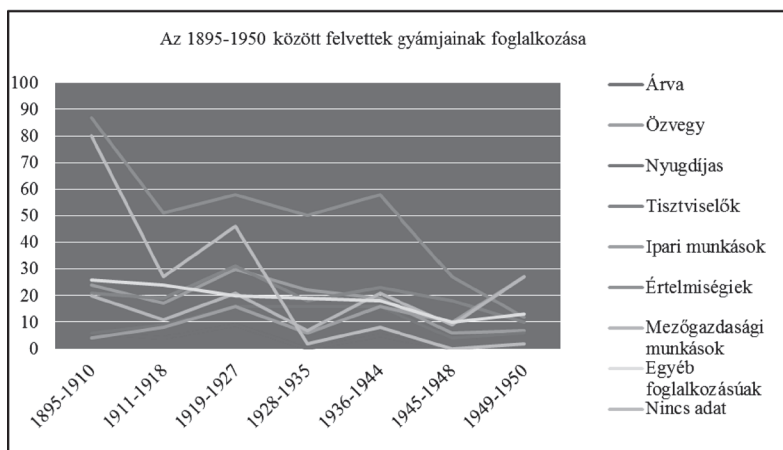
A felvettek felekezeti és társadalmi státuszának vizsgálata

Az I. világháború előtt felvettek felekezeti megoszlása nem tükröz a területi kiegyenlítettséghez hasonló, az országos arányszámokhoz illeszkedő tendenciákat (5. ábra). A római katolikusok meglehetősen alulreprezentáltak, mivel a felvett hallgatók csupán 38 százaléka vallotta magát ehhez a felekezethez tartozónak, szemben a társadalomban és a budapesti tudományegyetemen elfoglalt pozícióikkal.⁸ Ugyanez mondható el a görög katolikus és görögkeleti felekezethez tartozókkal kapcsolatban is, utóbbiakat az a néhány hallgató jelentette, akik a Naszói Alapítványi Gimnázium biztosította ösztöndíj révén nyerhettek felvételt a Collegiumba, ők valamennyien román nemzetiségűek voltak (vesd össze: *Kövér*, 2006, 139. o.). Az együttműködés a két intézmény között 1920 után politikai okokból megszűnt. Az izraeliták száma ugyancsak alacsony, a hallgatók mindössze 3 százalékát adták, ez társadalmi arányukhoz mérten is alacsony szám, nem is szólva a tudományegyetemek bizonyos karain tapasztalható felülreprezentáltságukról (vesd össze: *Pölöskei*, 2003, 271. o.). Alighanem ez azzal magyarázható, hogy más pályákat céloztak meg mobilitási stratégiáikkal. Ezt erősíti az a tény is, hogy a felvett izraelita hallgatók közül többen pályaváltás miatt lemondtak tagságukról. Ezzel szemben mind a reformátusok (18 százalék) mind az evangélikusok (20 százalék) erőteljesen felülreprezentáltak voltak a Collegiumban, utóbbiak országos arányszámuk (7 százalék az 1910-es népszámlálás adatai szerint) majdnem háromszorosát tették ki. Erre a jelenségre egyrészt magyarázatul szolgálhat Karády Viktor (2005, 204. o.) megállapítása, amely szerint a protestáns felekezethez tartozók a legkisebb anyagi és társadalmi erőbefektetéssel a közhivatalokban keletkező pozíciókat kívánták elfoglalni. Megítélésem szerint ehhez a mobilitási stratégiához az Eötvös Collegium kiváló kiindulópontként szolgált. Másrészt a protestáns függetlenségi szellem és a felekezeti autonómia eszményeit is kiválóan szolgálhatták a Collegiumból kikerülő magasan kvalifikált tanárok, akik rendszerint végzettségük megszerzését követően visszatértek nevelő középiskolájukba. A szakválasztás ezt a megállapítást erősíti, ugyanis a protestáns felekezeti hallgatók 45 százalékának volt a vizsgált alkorszakban egyik szakja a magyar nyelv és irodalom vagy a történelem. E két tudományterület alkalmas volt a felekezeti identitás ápolására, megőrzésére.

5. ábra. Felekezeti megoszlás az 1895–1950 között felvettek körében

Az I. világháborút követően az óriási emberi és területi veszteségek miatt módosultak az Eötvös-collegisták felekezeti arányai is. A katolikusok aránya valamelyest javult (55 százalék), de ez még mindig messze elmaradt a társadalomban (63 százalék), illetve a Pázmány Péter Tudományegyetemen elfoglalt arányuktól (Gyáni, 2006, 215. o.). A görög katolikus és görögkeleti felekezet tagjai gyakorlatilag nem szerepelnek a felvettek között, akárcsak az izraeliták, akik nem csupán az eltérő mobilitási stratégia miatt nem jutottak be a Collegiumba, hanem azért sem, mert az 1920: XXV. tc. (Numerus Clausus) jelentős mértékben visszaszorította a felsőoktatásba való bejutásukat. A legnagyobb protestáns felekezet immár a reformátusoké (27 százalék) lett, de az evangélikusok (13 százalék) továbbra is társadalmi és egyetemi arányuknak több, mint kétszeresét tették ki a collegisták között (Gyáni, 2006, 215. o.). A II. világháborút követő időszak adatai jelentős mértékben torzítanak, sok collegista már az 1946-os felvételin is megtagadta a felekezeti hovatartozás megadását, 1948 után, a Collegium kommunista átalakítását követően pedig elenyésző kisebbségben maradtak azok a hallgatók, akik valamilyen formában utaltak személyi anyagukban vallásos életvitelükre. Jellemző módon 1949-re szinte mindannyiukat kizárták az intézmény tagjai közül.

6. ábra. Az 1895–1950 között felvettek gyámjainak foglalkozása

A Collegiumba felvételt nyert hallgatók társadalmi státuszának vizsgálata csak az apák foglalkozásainak áttekintésével lehetséges (6. ábra). Esetükben már a felvétel pillanatában kérdéses volt, hogy egyetemi tanulmányaik elvégzéséhez elegendő anyagi erőforrás áll-e rendelkezésükre, így jelentős részük az alapvizsgáig finánciális okokból kifolyólag lemondott tagságáról. Befejezni a képzést azok tudták, akik kiemelkedően jó tanulmányi eredménnyel rendelkeztek, vagy valamely egyház ösztöndíjában részesültek. A mezőgazdaságból élők⁹, illetve ipari munkások aránya 7 százalék, illetve 3 százalék volt, amely messze társadalmi, illetve valamelyest egyetemi számarányaik alatt maradt (vesd össze: Kövér, 2006, 78. o.).

A két világháború között az értelmiségi foglalkozású gyámok aránya tovább csökkent 29 százalékra, ami meglepő adat, hiszen az utódállamokból menekülő értelmiségiek számára a Collegium kiváló mobilizációs csatornát nyújthatott egzisztenciájuk újraépítéséhez. A tisztviselői családból származó collegisták aránya valamelyest nőtt, 13 százalékra. Jelentős mértékben emelkedett viszont az özvegyek, árvák és nyugdíjas gyámokkal rendelkezők aránya, a felvettek 22 százalékát tették ki. Ez nyilvánvalóan összefügg a világháború és a gazdasági világválság népesség szerkezetére gyakorolt hatásaival. Tanul-

mányaikat kizárólag ösztöndíjakkal vagy az ingyenes collegiumi tagság elnyerésével tudták folytatni. Előbbiből a köztisztviselői, illetve az 1937/38-as tanévtől a kormányzó nevét viselő ösztöndíjak voltak a leggyakoribbak. Utóbbi, korabeli kifejezéssel élve kedvezményes tagság elnyerésének feltételei 1927 után megszigorodtak: egyetlen elsőéves sem kaphatott ingyenes tagságot, ez csak a másodévben esedékes alapvizsga kiváló teljesítését követően vált lehetővé. A mezőgazdasági munkások aránya tovább csökkent 9 százalékra, az ipari munkásság gyermekeinek jelenléte az intézetben több, mint duplájára nőtt, a collegisták 7 százalékát tették ki. Utóbbi adat kiemelkedő, hiszen társadalmi és az egyetlen bölcsészkarán meglévő számarányukat is jelentős mértékben meghaladták, ami utóbbi intézményben még a II. világháború előestéjén is alig haladta meg az 4 százalékot (vesd össze: *Borsodi*, 2003, 310. o.).

1948-ig, Keresztury Dezső igazgatóságának időszaka alatt ugyanazok a trendek érvényesültek a felvettek körében, mint a két világháború között. A hallgatók harmadát az értelmiségi családból érkező collegisták adták, valamelyest emelkedett a köztisztviselő gyámmal rendelkezők aránya, 21 százalékra. A Collegium szélsőbaloldali átalakulása nyomán azonban a felvételi politika drasztikusan megváltozott: a felvettek 51 százalékát adták a munkás és paraszt származásúak, közülük számosan szakérettségivel¹⁰, de néhány esetben még azzal sem rendelkeztek.¹¹ Ez a módosítás még a bölcsészkaron tapasztalható adatokat is felülmúlta (50 százalék) (*Borsodi*, 2003, 336. o.). Az értelmiségi származás kifejezetten hátrányos volt a felvételi eljárás során, így az ebből a csoportból érkezők közül csak a kiemelkedő tehetségek nyerhettek felvételt, de közülük senki sem tudta elvégezni tanulmányait, ugyanis 1948–1949 folyamán valamennyiüket kirázták.

Az értelmiségiek túltreprezentáltsága a visszaemlékezésekben egyrészt magyarázható az emlékezet torzító hatásaival, másrészt pedig azzal, hogy az intézet képzési rendszeréhez sokkal sikeresebben tudtak alkalmazkodni azok a második, vagy sokadik generációs értelmiségiek, akik megfelelő szellemi és társadalmi tőkét hoztak magukkal otthonról. Tanulmányaikat így nagyobb eséllyel fejezték be sikerrel, ezt követően pedig jobb esélyekkel pályázhattak tudományos karrier kiépítésére, mint első generációs társaik.

Valamennyi egykori collegista visszaemlékezésében közhelyszerű megállapításként jelenik meg, hogy a mindenkori felvettek többségét az értelmiségi családból származó diákok adták.

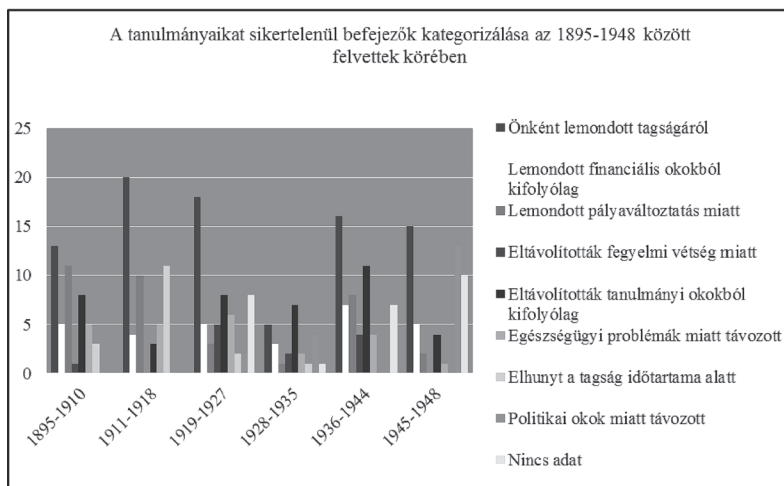
Ezzel szemben az adatok azt mutatják, hogy már az I. világháború előtt felvettek körében is csupán relatív többségben voltak (31 százalék) az értelmiségi családi háttérrel rendelkező collegisták. Ez az adat még az egyetemen tapasztalható aránytól is elmarad, ahol a hallgatók 36,8 százaléka volt 1910-ben értelmiségi származású (Gergely, 2003, 240. o.). Ugyancsak elmarad az egyetemi adatoktól a tisztviselők aránya: amíg a bölcsészkaron 14,3 százalék, ez az arány, addig a collegisták között mindössze 9 százalék; alacsony létszámuk minden bizonnyal annak tudható be, hogy e csoport tagjai elsősorban nem bölcséleti, hanem jogi pályán kívántak tanulmányokat folytatni. Ezzel szemben jelentős volt az özvegy, árva vagy nyugdíjas státuszú gyámok aránya (15 százalék).

Szelekció az Eötvös Collegiumban

A felvettek társadalmi státuszának vizsgálatához részben kapcsolódik a szelekció kérdése, hiszen a tanulmányi kiválóság mellett számos esetben a felvettek társadalmi pozíciója is szerepet játszott abban, hogy mennyire voltak sikeresek az intézet képzési rendszerének teljesítésében (7. ábra). A régi Eötvös Collegium történetének 1895–1950 közötti időszakában a szelekció átlagos mértéke 24 százalék, tehát nagyjából minden 4. felvett collegista megválni kényszerült tagságától. Természetesen az egyes időszakok között meglehetősen nagy eltérések mutatkoznak, amelyek egyrészt fakadhatnak a mindenkori intézmény vezetése által kijelölt képzési célokból, másrészt pedig az adott alkorszak politikai és társadalmi viszonyaitól. A Bartoniek Géza nevével fémjelzett időszak alatt csupán az I. világháború nyomán emelkedett meg jelentős mértékben a távozók, illetve a tanulmányaikat befejezni nem tudó hallgatók létszáma. Számosan hősi halált haltak, mások lemondtak tagságukról a harctéri szolgálatból hazatérve anyagi ellehetetlenülésük vagy pályaváltoztatási indokok miatt. Bartoniek ars poeticáját mindvégig az jellemezte, hogy lehetőség szerint a felvett hallgatókból jeles „tanfőrfikat” faragjon, az eltanácsolás eszközához csak a legritkább esetben folyamodott.

7. ábra. A tanulmányaikat sikertelenül befejezők kategorizálása az 1895–1948 között felvettek körében

Az 1927-es képzési célokban történő váltást követően Gombocz Zoltán időszaka alatt a szelekció mértéke 20 százalék alá csökkent ugyan, de az adatokból jól látszik, hogy a távozók közül legtöbbször elégtelen tanulmányi eredményeik miatt voltak kénytelenek tagságuktól megválni. A neves nyelvészprofesszor tragikus hirtelenséggű halálát követően Szabó Miklós az igazgatói pozícióba kerülve következetesen tartotta magát hivatali elődje személyi politikájához, amely egy elbocsátott collegista édesanyjához írt levélből jól kirajzolódik: „Az Eötvös Collegiumba való felvétel egy megelőlegezett kitüntetés, amelynek meg kell felelni a collegiumi munka során. Ha tanulmányi szempontból az illető csak az átlagot üti meg, akkor tagsága megszüntethető.”¹² Ennek az elvnek a következetes érvényesítése eredményezte, hogy igazgatóságának időszaka alatt a felvettek több, mint harmada nem fejezte be tanulmányait. Az 1945 utáni időszakban a szelekció mértéke jelentősen megnőtt, amely elsősorban politikai okokkal magyarázható.

Keresztury Dezső 1948. júliusi lemondását követően számos collegista önként megvált tagságától, a megmaradtak jelentős részét pedig 1949-ig kizárták. A személyi állomány átalakítására jellemző adat, hogy az 1945–1948 között felvettek 60 százaléka nem fejezte be tanulmányait.

A fordulatokban és tragikus sorscsapásokban bővelkedő 20. századi magyar történelem miatt az 1949–1950-es tanévet leszámítva még két alkalommal használták korábbi időszakban az előljárók politikai indokokból szelekciós mechanizmusokat felvételre vágyó, vagy már felvett hallgatókkal szemben. 1919. március 21-ét, a Tanácsköztársaság kikiáltását követően nem csupán a magyar államiság rendült meg, hanem a Collegium is veszélybe került. Amellett, hogy tagjainak egy jelentős része hősi halált halt, vagy leszerelt katonaként visszatért a Collegiumba és szembe kellett néznie a polgári életbe való visszailleszkedés nehézségeivel, az intézmény pusztá léte is veszélybe került (*Kosáry*, 1989, 27. o.). Ráadásul 1919 áprilisában a Közoktatásügyi Népbiztosság Népjóléti Osztálya számos olyan hadviselt fiatalot helyezett el az intézményben, akiknek korábban nem volt jogviszonyuk az internátussal.¹³ Közülük tizenkilenc személy próbált meg 1919 folyamán felvételt nyerni az intézménybe, de valamennyiüket elutasították vagy gyenge tanulmányi eredményeik, vagy a proletárdiktatúra nyílt támogatása miatt.

1932. június 13-án a rendőrség hét Eötvös-collegistát állított elő kommunista összeküvésben való részvétel vádjával: Szabó Zoltánt, Szigeti Imrét, Bertók Jánost, Jákó Gézát, Mód Pétert, Schöpflin Gyulát és Stolte Istvánt (*Tombor*, 1995, 127. o.). Az első két collegista tagságát időlegesen függesztette fel Gombocz Zoltán, amíg ki nem derült, hogy csupán érdeklődtek a mozgalom iránt, de tevőlegesen nem vettek benne részt.¹⁴ Utóbbi ötöt viszont kizárták, mivel a bíróság bizonyítottan látta a cselekményben való részvételüket, és így három, illetve négy havi börtönbüntetésre ítélte őket (*Tombor*, 1995, 135.).

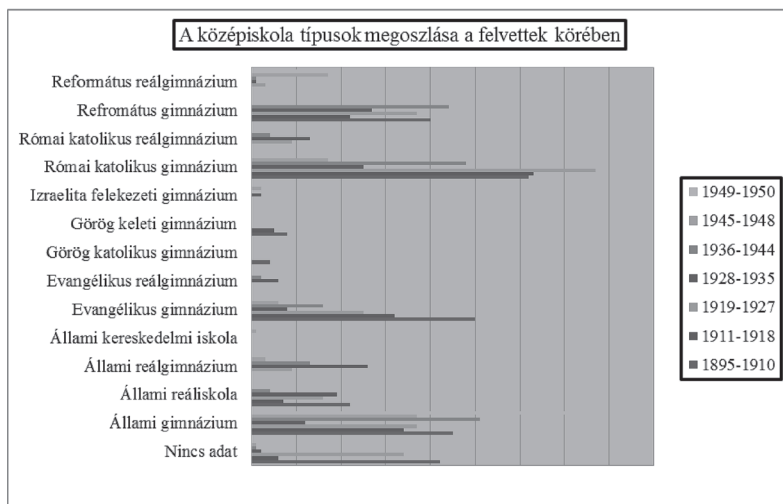
A Collegium szelekciós mechanizmusai, mint az a fentiekből is kiderülhetett, elsősorban a képzés magas színvonalát voltak hivatottak fenntartani, amely egyszersmind emelte az intézmény és a végzett tagok társadalmi presztízsét is. Politikai indokokból kizárólag rendkívüli esetekben, többnyire az ország közállapotainak drasztikus változásai nyomán zártak ki tagokat, vagy utasítottak el jelentkezőket. A collegisták abban az esetben is számíthattak tagságuk megszüntetésére, amennyiben tiltott társadalmi mozgalmakban vettek részt, vagy egyszerűen köztörvényes bűncselekményt követtek el.¹⁵

Kitekintés

Tanulmányomban egy összefoglaló munka első eredményeit prezentáltam. Az Eötvös Collegium 1895–1950 közötti történetét bemutató dolgozatban azonban az itt felsorakoztatott szempontokat újabakkal egészítem ki: alkorszakokra lebontva vizsgálom a felvettek és az elutasítottak¹⁶ szociológiai jellemzőit kiegészítve középiskoláinak típusaival, területi elhelyezkedésével, valamint a gyámok társadalmi státuszának megállapítása mellett a rang- és presztízshierarchiában elfoglalt pozícióival (*Kende és Kovács*, 2011, 99–199. alapján). Ehhez járul hozzá a tanári kar és az intézet képzési rendszerében bekövetkezett, a VKM-el, mint felettes hatósággal való viszony és az intézet belső életében történő változások áttekintése a rendelkezésre álló források alapján. Meggyőződésem szerint ezzel a struktúrával a kutató teljes körűen feltárhatja az intézet működési mechanizmusait, amelyek a 20. századi magyar történelem gyorsan és radikálisan változó viszonyaihoz próbáltak alkalmazkodni.

A II. világháború után az intézet kiútkeresését lezárandó Keresztury Dezső (VKM miniszter 1947. március 12-ig és igazgató egy személyben) javaslatára Tomasz Jenő aligazgató felterjesztéssel élt a Collegium főiskolai jellegének elismerésére 50 éves

fennállása alkalmából.¹⁷ A VKM VI., *Egyetemi és főiskolai ügyosztálya* a felterjesztést pártolta tekintettel az intézet működésének számottevő eredményeire: 1945-ig 730 fő végezte el tanulmányait a Collegiumban, közülük 115-en egyetemi, magán-, vagy főiskolai tanárok lettek, minisztériumi szolgálatban 25-en voltak, tudományos intézetekben 60 fő dolgozott, külföldi szolgálatban 18-an álltak, középfokú intézetekben 58-an töltötték be igazgatói pozíciót. A végzett tagok többsége teljesítette *Eötvös Loránd* eredeti célkitűzését és a középfokú tanügy szolgálatába állt, így körülbelül 400-an középiskolai tanárrá váltak. A legnagyobb büszkeségre az adott okot az intézet vezetése számára, hogy a kollégisták közül 44-en emelkedtek a Magyar Tudományos Akadémia tagjainak sorába (Vö. *Lekli*, 1995, 41).¹⁸

8. ábra. A középiskola-típusok megoszlása a felvettek körében

Az Eötvös Collegium több, mint fél évszázados fennállása során kiemelkedő eredményeket ért el a tanárképzés területén, nem csupán tanárokat és tudósokat képzett, hanem gondolkodó főket. A kritikus gondolkodást és a tudományosság iránti alázatot nem tolerálta a szovjetizálást végrehajtó politikai elit 1948-at követően, így a 260/1949. (I.12.) minisztertanácsi rendelet 9. §-ával megteremtették a Collegium megszüntetésének jogi hátterét. *Az egyetem bölcsészeti és természettudományi képzés újjászervezése tárgyában* címet viselő jogszabály ugyanis megszüntette az 1924: XXVII. tc. által életre hívott, az egyetemek mellett működő középiskolai tanárképző intézeteket és a középiskolai tanárvizsgáló bizottságokat, tehát kiiktatta annak a tanárképző rendszernek a struktúráját, amelynek csúcán az Eötvös Collegium állt. A Collegium személyzetének további sorsáról a VKM 1515-13/1950. VII. 1. sz. 1950. augusztus 17-én kelt rendelet döntött.¹⁸ A minisztérium alapvetően két csoportra bontotta az intézet tanári személyzetét: azokat, akiket politikailag megbízhatatlannak tartottak, rendelkezési állományba sorolták és ott tartották¹⁹, akik pedig kötődtek a Magyar Dolgozók Pártjához, vagy akiket úgynevezett társutasokként tartottak nyilván, más közoktatásügyi intézményhez vagy tudományos szervezethez helyeztek át.²⁰ Ezt követően a Collegium épületét átvette a Tanfolyamellátó Vállalat, amely egyszerű diákszallóvá degradálta a tudósképzés fellegvárát (*Kapitány*, 2011, 365. o.).

Jegyzetek

¹ A vizsgálatot korábbi, az Eötvös Collegium diákságának szociológiai vizsgálataival kapcsolatos tanulmányok ihlették. Kovács Tímea és Szabó Pál Tibor (1995) az intézetbe felvett hallgatók vallási, földrajzi és társadalmi hovatartozását vizsgálták a két világháború között, míg Ablonczy Balázs és ifj. Bertényi Iván (1995) a fel nem vettek körében végeztek hasonló vizsgálatokat.

² 1897-ig az intézmény ideiglenes jelleggel működött, a költségvetési törvényben sem volt külön tétel a működési költségek fedezésére. A változást a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban (A továbbiakban VKM) alighanem az egyedi munkamódszerek folytán kiváló eredményt elérő tanulók idézhették elő. Bartoniek Géza, az intézet első igazgatója 1897-ben végleges kinevezést nyert, röviddel később Eötvös Loránd elnyerte a Középiszkolai Tanárképző Intézet igazgatóságát, amelyet átszervezett és betagolt a budapesti egyetem szervezeti keretei közé, így a tanárképzés egy új struktúrája alakult ki. (Mednyánszky Dénes Könyvtár és Levéltár [a továbbiakban MDKL.] 38. dob. 63. dossz. 70933./1896. Zsinilnszky Mihály államtitkár levele Eötvös Loránd curátornak. Budapest, 1896. jan. 19.)

³ Kosáry Domokos egy 1989-es tanulmányában kísérte meg a Collegium első három generációjának történetét megírni (*Kosáry*, 1989, 9–39. o.). Elbeszélésének időkereteit az egyes generációváltások adják, ezt a szempontot egészítettem ki a köztörténet főbb csomópontjainak és az internátus belső történetének néhány jelesebb dátumával, így jöttek létre az alábbi korszakhatárok, amelyekbe helyezve vizsgálom a felvett collegistákat: 1895–1910; 1911–1918; 1919–1927; 1928–1935; 1936–1944; 1945–1948; 1949–1950.

⁴ A felvettek személyi anyagai az MDKL. 1.dob. 1. dossz. 1.cs.–23. dob. 25. dossz. 70. cs. alatt találhatóak.

⁵ A vizsgálat során Pest-Pilis-Solt-Kiskun megye tartalmazza a fővárosi illetőségű hallgatók adatait is.

⁶ Ezúton szeretném megköszönni Oláh Nikolettának a térképek rajzolásában nyújtott segítségét.

⁷ Elképzelhető, hogy a Debreceni Egyetem működésének 1912–1919 közötti időszakában nem nyújtott valódi alternatívát a Tiszántúli régió egyetemi hallgatói számára a fővárossal szemben, tekintettel az intézet korai időszakának finansziális és emberi erőforrás tekintetében mutatkozó hiányaira. 1920-at követően viszont alighanem ez a hatás alapvetően megváltozott, hiszen addigra kialakultak az intézet zavartalan működéséhez szükséges keretek.

⁸ Ezt gyakran Eötvös Loránd curátor is kifogásolta. Egy *Schuldenbuchban*, 1899. augusztus 10-én kelt levelében azt javasolta Bartoniek Gézának, hogy F. I. helyett vegyék fel B. Gy.-t, aki katolikus. F. protestánsként feltehetően tehetősebb családból származik,

félfizetéses helyet kért, tehát önjerejéből képes lesz elvégezni az egyetemet, ellenben B.-vel, aki teljesen nincstelen. A szociális rászorultság mellett ráadásul így javulhatna az oly háttérbe szorított katolikusok aránya is (MDKL. 39. dob. 65. dossz.).

⁹ A mezőgazdaságból élők alatt az 5–10 holdas parcellákat művelő családokat, illetve az idénymunkákból élőket, valamint az uradalmi cselédeket, kiszolgáló személyzetet értem. Rendszerint ugyanis ezeknek a társadalmi csoportoknak a gyermekei jelentkeztek felvétellel a Collegiumba. Nagybirtokos családok leszármazottai egyáltalán nem és a középbirtokos paraszti családok gyermekei is csak elvétve képviseltették magukat az intézetben.

¹⁰ Például F. Gy. és J. Gy. collegisták (MDKL. 5. dob. 6. dossz. 13. cs., illetve 9. dob. 10. dossz. 25. cs.).

¹¹ Például V. L. és V. I. collegisták (MDKL. 22. dob. 22. dossz. 65. cs.)

¹² Szabó Miklós 1937. április 4-i levele özv. Gáspár Dénesnének (MDKL. 5. dob. 5. dossz. 7. cs.).

¹³ Ez V. N. K. elutasított felvételiző személyi anyagából derült ki, aki 1919. június 14-i budapesti keltezésű beadványában azért folyomodik a közoktatásügyi népbiztoshoz, hogy az intézet rendes tagjává válhasson (MDKL. 29. dob. 40. dossz.35. cs.).

¹⁴ MDKL. 19. dob. 19. dossz. 55. cs.

¹⁵ Időről időre előfordultak az intézményben lopási ügyek, 1922-ben például Bartoniek Géza azért bocsátotta el D. E. Z.-t, mert adósságait úgy próbálta meg enyhíteni, hogy a Collegiumból takarókat csempészett ki és azokat beadta zálogházakba (MDKL. 4. dob. 4. dossz. 11. cs.). Egy H. F. nevű collegista pedig a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárából próbált meg könyvet eltulajdonítani. Tekintettel arra, hogy ez a Collegiumban az egyik legsúlyosabb elkövethető bűntettek egyike volt, azonnali hatállyal kizárták az intézményből (MDKL. 7. dob. 8. dossz. 21. cs.).

¹⁶ 24. doboz 26. dosszié 1. csomó – 33. doboz 49. dosszié 58. csomó. A Collegiumba 1895–1950 között jelentkezett, de elutasított hallgatók személyi anyagai, 1692 fő összesen.

¹⁷ 40/1946. Tomasz Jenő felterjesztése a Collegium főiskolai jellegének elismerése végett. Budapest, 1946. február 25. Magyar Országos Levéltár (MOL) XIX-I-1-h. 112. doboz 90–3. tétel (1946–1947).

¹⁸ 12.4723/1946. IV. sz. A VKM VI. ügyosztálya az Eötvös József Collegium számára adományozandó főiskolai jelleg tárgyában. Budapest, 1946. október 28. MOL XIX-I-1-h. 112. doboz 90–3. tétel (1946–1947).

¹⁹ A tanárok között feltehetően ilyen volt Hatvani Józsefné Elrick Doris, illetve Szegő (Gyergyai) Albert, akiknek áthelyezéséről semmilyen adat nem

merült fel. Előbbi ráadásul 1950. október 15-i hatálylyal le is mondott a Collegium angol nyelvi lektorának státuszáról (MDKL. 46.dob. 84/1. dossz.).

²⁰ Ide sorolható Lutter Tibor igazgató, Fülep Lajos, Gáldi (Göbl) László, Mollay Károly és Szabó Árpád.

Utóbbi, úgy tűnik, jól informált volt az intézmény sorsát illetően, hiszen úgy helyezték át a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészeti Karára, hogy a Collegium vezetését nem informálták.

Irodalomjegyzék

Ablonczy Balázs és Bertényi Iván (1995): „Alkalmatlan. Nem ajánlom.” Az Eötvös Collegiumba fel nem vettek földrajzi és társadalmi származása a két világháború között. In: Kósa László (szerk.): *Szabadon szolgál a szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből 1895–1995*. Gift, Budapest. 69–82.

Borsodi Csaba (2003): Az egyetem a XX. század második felében 1945–2002. In: Szögi László (szerk.): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–2002*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 305–382.

Garai Imre (2011): A Magyar középiskolai tanári szakma kialakulása. In: Horváth László, Laczkó Krisztina és Tóth Károly (szerk.): *Lustrum. Ménesi út 11–13. Sollemnia aedificii a D.MCMXI inaugurati*. Typotex – Eötvös József Collegium, Budapest. 176–202.

Gergely András (2003): Felvirágzás és válság. A kiegyezéstől a forradalmakig 1867–1919. In: Szögi László (szerk.): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–2002*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 203–266.

Gyáni Gábor (2006): Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korszakban. In: Kövér György és Gyáni Gábor (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete*. Osiris Kiadó, Budapest. 189–389.

Kapitány Adrienn (2011): Az 1950-es évek a Kollégium történetében. A diákszállóvá alakítástól a Kollégium újjászervezéséig. In: Horváth László, Laczkó Krisztina és Tóth Károly (szerk.): *Lustrum. Ménesi út 11–13. Sollemnia aedificii a D.MCMXI inaugurati*. Typotex – Eötvös József Collegium, Budapest. 365–377.

Karády Viktor (2005): *A francia egyetem Napóleontól Vichyig*. Felsőoktatási Kutatóintézet – Új Mandátum, Budapest.

Kosáry Domokos (1989): Az Eötvös Collegium történetéből. Az első évtizedek 1895–1927. In: Nagy József Zsigmond és Szijjártó István (szerk.): *Tanulmányok az Eötvös József Collegium történetéből 1895–1995*. Gift, Budapest. 13–30.

nyok az Eötvös Kollégium történetéből. Eötvös József Kollégium, Budapest. 9–40.

Kovács I. Gábor és Kende Gábor (2001): A tudáselit középiskolái. A két világháború közötti tudáselit középszintű iskoláztatása. *Korall*, 2. 3–4. sz. 170–187.

Kovács Timea és Szabó Pál Tibor (1995): Az Eötvös Collegiumba felvett hallgatók vallási, földrajzi és társadalmi hovatartozása a két világháború között. In: Kósa László (szerk.): *Szabadon szolgál a szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből 1895–1995*. Gift, Budapest. 59–68.

Kövér György (2006): Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig. In: Kövér György és Gyáni Gábor (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete*. Osiris Kiadó, Budapest. 9–186.

Lekli Béla (1995): Szemelvények a régi Eötvös Kollégium utolsó éveinek történetéhez, 1945–1950. *Levéltári Szemle*, 45. 3. sz. 37–60.

Németh András (2005): *A magyar pedagógia tudománytörténete. Nemzetközi tudományfejlődési és recepciós hatások, nemzeti sajátosságok*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Pölöskei Ferenc (2003): A budapesti Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem 1919–1944. In: Szögi László (szerk.): *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1635–2002*. ELTE Eötvös kiadó, Budapest. 267–304.

Tombor András (1995): Az 1932-es kommunista szervezkedés a Collegiumban. In: Kósa László (szerk.): *Szabadon szolgál a szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből 1895–1995*. Gift, Budapest. 127–137.

Tóth Gábor (1995): Az Eötvös József Collegium előtörténete. In: Kósa László (szerk.): *Szabadon szolgál a szellem. Tanulmányok és dokumentumok a száz esztendeje alapított Eötvös József Collegium történetéből 1895–1995*. Gift, Budapest. 13–30.